

УЎК: 634(075)

МИРЗАЧЎЛ ТУПРОҚ-ИҚЛИМ ШАРОИТИДА МЕВАЛИ БОҒЛАР ЯРАТИШДА НАВЛАР ТАҶЛАШНИ ЎРГАНИШ НАТИЖАЛАРИ

М.А.Тўрақулов,

Гулистон давлат университети

С.Я.Исломов

Тошкент давлат аграр университети

Ф.М. Хўжақулов

Гулистон давлат университети

Мақолада Мирзачўл воҳаси боғдорчилигининг бугунги аҳволи, ундаги ютуқ ва муаммолар, табиий тупроқ-иқлим шароити, мевали дарахт навларининг ҳосилдорлиги устида олиб борилган тадқиқот ишлари ва кузатишларга рнатижаларига асосланган ечимлар ва тавсиялар. Ҳозирги кунда ҳамкорликда Сирдарё вилояти тупроқ-иқлим шароитида самарали мевали боғларни ташкил этиши ва этиштирилган мева маҳсулотларига асосланган қайта ишлаш корхоналарини бунёд этиши, имкониятлари хусусида фикрлар юритилган. Тадқиқотлардан олинган натижаларни келтириши билан бирга мазкур йўналишидаги олиб борилаётган давомли илмий изланишларнинг мақсад ва йўналиши айтиб ўтилган.

Калит сўзлар: *Мирзачўл, тупроқ, мевалар, навлар, шўрланган, ҳосил, боғдорчилик, узумчилик, тупроқ-иқлим, қайта ишлаш.*

Кириш. Республикамиз истиқлолга эришгандан сўнг, айниқса сўнгги ўн йилликда боғдорчилик ва узумчиликни барча имкониятлардан фойдаланиб ҳар томонлама ривожлантириш юзасидан йирик режадаги ишлар амалга оширилмоқда. Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришда пахта яқка ҳукумронлиги даврида халқ селикцияси йўли билан яратилган мева ва узумнинг кўплаб ўта ноёб навлари йўқолиб кетганлигини соҳадаги тиклаш мушкул бўлган йўқотиш деб қабул қилиш мумкин. Шунга қарамай Мамлакатимиз ва қўшни республикалар ҳудудида сақланиб қолган маҳаллий маҳсулдор навларни излаб топиш ва уларни кўпайтириб она боғлар яратиш мевачилик ва узумчиликни янада барқарор соҳага айлантиришдаги муҳим вазифалардан бири ҳисобланади.

Айниқса Ўзбекистон республикаси президенти 2016 йил 12 апрелдаги “Мева-сабзавот, картошка ва полиз маҳсулотларини харид қилиш ва улардан фойдаланиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари

тўғрисида” эълон қилинган қарори мамлакатда соҳани ҳар томонлама ривожлантириш учун имкониятлар эшигини очиб берди дейиш мумкин.

Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришида юқори самарадорликка эришиш учун ҳудуднинг табиий ва ижтимоий муҳитини этиборга олиш билан ташкил этиш соҳадаги муаммоларни ҳал этиш муҳим ўрин тутди. Мирзачўлнинг тупроқ ва иқлим шароитини ўрганиш устида олиб борилган илмий-амалий тадқиқотлар, кузатишлар натижасидан тупроқ шароитининг турли даражада шўрланганлиги, ўртача унумдорлиги, сизот сувининг сатҳи нисбатан юзадалиги (1,5-6,0 м), қатор туманларда жануби-шарқ томондан мавсумий кучли (17-24 м/с) шамолнинг эсиб туриши, ёзги ҳаво ҳароратининг юқорилиги (37-44°C) маълум. Бундан келиб чиқиб, мевали боғлар яратишда шароитга мос баравж ўсиб, узоқ яшовчи юқори ва сифатли ҳосил берувчи мевали дарахт тур ва навларини танлаш устида Гулистон давлат университети профессор-ўқитувчилари ва тадқиқодчилари академик М.Мирзаев номли боғдорчилик, узумчилик ва виночилик илмий-тадқиқот институти ва унинг Самарқанд илмий-тажриба станцияси ҳамда Тошкент давлат аграр университети, Ўзбекистон миллий университети, Тошкент ирригация ва мелиорация институти ва Сирдарё вилоятидаги катта тажрибали қишлоқ хўжалик ходимлари билан ҳамкорликда тадқиқот ҳамда кузатиш ишлари олиб борилиб илмий-амалий аҳамиятга эга бўлган кўплаб натижалар олинмоқда.

Тадқиқот ва кузатишлардан маълум бўлдики, Сирдарё вилоятидаги фермер хўжаликлари ва аҳоли томорқаларида яратилган мевали боғларнинг аксарият кўп қисми асосланган тавсияларга амал қилинмай барпо этилганлиги туфайли боғларнинг сифат ва самарадорлиги жуда паст.

Услуглар ва материаллар. Боғдорчиликни оқилона, мақсадли ташкил этиш юзасидан олиб борилган изланишлар вилоятнинг Ховос, Мирзаобод ва Боёвут туманлари фермер хўжаликларида ўтказилди.

Бунда тадқиқот ишлари мевали дарахтларнинг морфологик ҳолати, касаллик ва зараркунандалар билан шикастланиш даражаси, ҳосилдорлиги, мевасининг сифати каби мезонларни ўрганишга йўналтирилди. Тадқиқотларнинг асосий мақсади Мирзачўлнинг табиий иқлим шароитида яхши ривожланувчи мевали дарахт ва ток навларини танлашдан иборат. Тадқиқотлар Сирдарё вилоятининг Ховос тумани пахтакор сув истеъмолчилари уюшмасига қарашли “Сайхун” фермер хўжалигида умумий майдони 2 га бўлган 2000 йилда яратилган мевали боғда ўтказилди.

Боғ жойлашган ҳудуднинг тупроқ-иқлим тавсифи: тупроғи оч тусли бўз тупроқ, шўрланиш даражаси ва унумдорлиги ўртача, сизот сувининг сатҳи ер сатҳидан 2,8-4,0 м чуқурликда, жанубий-шарқ томондан мавсумий

эсувчи кучли шамол оқими йўлида жойлашган, ирригация тизимлари талаб даражасида, суғориш суви билан яхши таъминланган. Ёзнинг жазирама иссиқ кунлари 37-43 кун атрофида давом этиб, максимал ҳаво ҳарорати 38-44°C ни ташкил этади, қиши ўртача дарахтлар ўсув даврининг давомийлиги 225-240 кун. Шунинг-дек, мевали боғлар ҳолатини ўрганиш ва кузатишлар вилоятнинг Боёвут туманидаги “Тараққиёт”, Мирзаобод туманидаги “Баҳористон” сув истемолчилари уюшмасига қарашли фермер хўжаликлари боғларида данакли ва уруғ мевали дарахтлар вакиллари устида олиб борилди. Тажриба олиб бориладиган майдонда ўрганилаётган тур ва навга тааллуқли 10 та дан модул дарахтлар танланди. Танланган модул дарахтлар умумий қабул қилинган синовлар ўтказиш услуби бўйича ўрганилди. Ўрганилётган модул дарахтлар рақамланган ёрликлар билан белгилаб қўйилди. Мевали дарахтларнинг экин майдонидаги асосий жойлашув ўрни: қатор орасининг кенглиги, қатордаги дарахтлар орасидаги масофа шкалани рулеткада 10 см дан ошмаган аниқликда ўлчанди. Бунинг учун синов ўтказилаётган умумий боғ майдонидан оралиғи бир хил масофада учта жой танланди. Мевали дарахтларнинг ер устки органларининг жойлашув ҳолати танланган модул дарахтларда ўлчанди. Скелет она шохларнинг жойлашган ўрни оралиғидаги масофалар ва шохларнинг узунлиги энг пастки она шохдан бошлаб 10 мм аниқликда ўлчаниб ўрганилди. Скелет шохларнинг дарахт танаси ўқиға нисбатан оғиш бурчаги 5° аниқликда бурчак ўлчагич ёрдамида аниқланди. Дарахт шох-ларида ҳосилнинг фазовий жойлашуви фоиз нисбатида горизонтал яруслар ва сферик кенгликлар бўйича аниқланди. Горизонтал яруслар сони дарахтнинг фазовий ҳажмидан келиб чиқиб: биринчи ярус 1,0-1,7 м; иккинчи ярус 1,7-3,0 м; учинчи ярус 3-4 м бўлиб, агарда дарахтнинг баландлиги юқори бўлса, кейинги яруслар оралиғи 1 м дан қилиб белгиланди.

Ҳосилни йиғиштиришда яруслар чегараси баландлик бўйича ярус ўлчамлари белгиланган рейка ёрдамида аниқланди. Меваларни териб олиш ҳар бир ярус бўйича кетма-кетликда биринчи ярусдан бошлаб охириги ярусгача алоҳида-алоҳида териб олинди. Ҳар бир ярусдан териб олинган мева ҳосили яруслар бўйича вазни алоҳида ўлчанди.

Тадқиқот натижалари. Жадвалда келтирилган маълумотларни таҳлил қилиш билан Мирзачўл воҳасининг ўзига хос табиий-иқлим шароитида парваришланаётган боғлардаги мевали дарахтларнинг ҳосил бериш даражаси хусусида боғдорчиликни тўғри ташкил этиш юзасидан аҳамиятли илмий-амалий натижаларга эга бўлади.

Яруслар бўйича меванинг тақсимланиши

Синов ўтказилган сана	Меваги дарахт тури	Нави	Ўши	Яруслар бўйича ҳосил миқдорининг тақсимланиши						Дарахтдаги умумий ҳосил, кг
				1		2		3		
				кг	%	кг	%	Кг	%	
16.09.2016	Олма	Ренет Симиренко	16	25	35	39	55	7	10	71
9.07.2016	Олма	Оқ налив	16	43	28	79	49	37	23	159
26.08.2016	Олма	Старкримсон	16	0	0	0,7	100	0	0	0,7
6.09.2016	Олма	Олтин граймо	16	21	20	53	49	33	31	107
10.09.2016	Олма	Розмарин	16	0	0	0,4	100	0	0	0,4
3.10.2016	Нок	Кулала	16	9	19,5	16	34,5	21	46	46
3.10.2016	Нок	Дилафруз	16	0	0	0,6	75	0,2	25	0,8
3.10.2016	Нок	Қишки Нашвати	16	17	19,5	33	38	37	42	87
8.07.2016	Олча	Тоғ олча	16	9	15,5	29	49	21	35,5	59
8.07.2016	Олхўри	Ўз	16	26	36	37	51,5	9	12,5	72
2.10.2016	Олхўри	Қора олхўри	16	3	10	21	70	6	20	30
29.10.2016	Хурмо	Денов	16	12	26,7	29	64,3	4	9	45
29.10.2016	Хурмо	Зенжи маару	16	14	22	43	67	7	11	64
29.10.2016	Хурмо	Тамопан	16	18	18	59	59	23	23	100
6.10.2016	Беҳи	Нон беҳи	16	16	42	22	58	0	0	38
6.10.2016	Беҳи	Янгийўл	16	29	45	33	52	2	3	64

Хулоса, таклиф ва тавсиялар. Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, ўрганилган олма навларидан: Ренет Симиренко (71 кг), Оқ налив (159 кг), Олтин граймо (107 кг); нок навларидан: Қишки нашвати (87 кг), Кулала (46 кг); олхўри навларидан: Ўз (72 кг), Қора олхўри (30 кг); хурмонинг: Денов (45 кг), Тамопан (100 кг), Зенжи-мару (64 кг) навларидан олинган ҳосил миқдоридан уларни экиб кўпайтиришга тавсия этиш мумкин. Уч йил давомида олиб борилган тадқиқотлардан олманинг Старкримсон, Розмарин; нокнинг: Дилафруз навларидан олинган ҳосил миқдори йўқ даражада эканлиги кузатилди. Буни шу билан изоҳлаш мумкинки келтирилган навлар тупроқ, иқлим шароитга юқори талабчан бўлиб, нисбатан салқин, унумдор тупроқли тоғ олди ерларда юқори самара бериши Жиззах вилоятининг Янгиобод, Зомин, Бахмал туманларида ўрганилди. Ҳозирда Мирзачўлда меваги боғлар яратишни илмий асосда тўғри ташкил этиш йўлида Гулистон давлат университети профессор-ўқитувчилари ва тадқиқотчилари академик М.Мирзаев номли боғдорчилик, узумчилик ва виночилик илмий-тадқиқот институти билан ҳамкорликда ўрик, шафтоли, жийда олча, анжир ва анор навлари устида изланишлар олиб борилмоқда. Олиб борилган тадқиқотлардан маълум бўладики, Сирдарё вилоятида шароитга мос танланган меваги дарахтлар тур ва навларидан яратилган, айниқса, олхўри,

олма, анор, анжир боғларидан етиштирилган ҳосил билан ишловчи қайта ишлаш корхоналарини ривожлантириш мақсадга мувофиқ бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Абдуганиев А. Қишлоқ хўжалик ерларидан тўлиқ ва самарали фойдаланиш истиқболлари. // Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги. – Тошкент, 2013. - № 7.
2. Бўриев Ҳ.Ч. Ҳаваскор боғбонларга қўлланма. – Тошкент, 1987.
3. Дала тажрибаларини ўтказиш методикаси. – Тошкент, 2004.
4. Мирзаев М.М., Собиров М.Қ. Боғдорчилик. – Тошкент, 1987.
5. Мирзаев М.М., Собиров М.Қ. Ўзбекистонда боғдорчилик. – Тошкент, 1980.
6. Остонақулов Т.Е., Нарзиева С.Х., Фуломов Б.Х. Мевачилик асослари. – Тошкент, 2011.
7. Рыбаков А.А., Остроухова С.А. Ўзбекистон мевачилиги. – Тошкент, 1981.
8. Ўзбекистон помологияси (М.М. Мирзаев раҳбарлигида рус тилида тайёрланган). – Тошкент, 1983
9. Ўзбекистонда мева экинлари етиштиришга оид тавсиялар. – Тошкент, 1996.

Аннотация

МИРЗАЧЎЛ ТУПРОҚ-ИҚЛИМ ШАРОИТИДА МЕВАЛИ БОҒЛАР ЯРАТИШДА НАВЛАР ТАНЛАШНИ ЎРГАНИШ НАТИЖАЛАРИ

М.А.Тўрақулов, С.Я.Исломов,Ф.М. Хўжақулов

Мақолада Мирзачўл воҳаси боғдорчилигининг бугунги аҳволи, ундаги ютуқ ва муаммолар, табиий тупроқ-иқлим шароити, мевали дарахт навларининг ҳосилдорлиги устида олиб борилган тадқиқот ишлари ва кузатишлар натижаларига асосланган ечимлар ва тавсиялар. Ҳозирги кунда ҳамкорликда Сирдарё вилояти тупроқ-иқлим шароитида самарали мевали боғларни ташкил этиш ва етиштирилган мева маҳсулотларига асосланган қайта ишлаш корхоналарини бунёд этиш, имкониятлари хусусида фикрлар юритилган. Тадқиқотлардан олинган натижаларни келтириш билан бирга мазкур йўналишдаги олиб борилаётган давомли илмий изланишларнинг мақсад ва йўналиши айтиб ўтилган.

Аннотация

РЕЗУЛЬТАТЫ ИЗУЧЕНИЯ ВЫБОР СОРТОВ ПРИ СОЗДАНИЕ

ФРУКТОВЫХ САДОВ В ПОЧВЕННО-КЛИМАТИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ ГОЛОДНОЙ СТЕПИ

М.А.Туракулов, С.Я.Исломов,Ф.М. Хужакулов

В статье приведены решение и предложение на обоснованное результате научное изыскание и наблюдение по изучению состояние садоводстве в Голодной степе связи почвенно-климатическими условиями.Выбор перспективных видов и сортов плодовых культур хорошо районированные в засоленных почвах и своеобразных метеорологических условиях. А также возможности переработки выращиваемых плодовых продукции в Голодной степе.

Ключевые слова: *Голодной степь, почва, фрукты, сорт деревьев, засоленный, урожай, садоводства, виноградарства, почвенно-климатических, переработка.*

Summary

THE RESULTS OF INVESTIGATION OF POSSIBILITY OF FRUIT GARDENS CREATION IN HUNGER STEEP

M.A.Turakulov, S.Ya.Islamov, F.M.Xudjakulov

The article proposes some decisions made on the basis of scientific research and observations, on the state of gardening system in Golodnaya Steppe according to soil and climate conditions. The choice of perspective species and kinds of orchard plants and proper placement on salted soils basing on meteorological data, possibilities to produce and reproduce orchard plants in the conditions of steppe, are also analyzed in the article.

Key words: *Hunger Steppe, soil, fruits, kinds of trees, salted, harvest, orchard, wine-growing, soil climate, reproduction.*